

ԱՅԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ՊՈՆՏԱԿԱՆ ՈՒՅՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

ՄԱՍՆ Ա.

ՀԵՏՈՑՈՑԱԿԱՆ ՈՒՅԻՆՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՊՈՆՏԱՍ

Գ. Գ. Կ. ԸՆԳԵՐՍԵՆԻ

— (ԸՐՐՈՒՄՈՒՄ) —

Դ. ՆԱԳԻՆԱՅԷ ՍԵՐԱՍՏԱՊԵՐԻՍ:

§ 13. — Հռոմեական ժամանակներուն իրաց համար՝ ԿէօՏէնէ Գաղատիոյ տոմարովը՝ անկիւնը կ'իշխար, ուր կը կապուէր Կապպադովկիոյ հետ մէկ կողմանէ եւ Գաղատական Պոնտոսի հետ միւս կողմանէ: Գաղատական Պոնտոսի սահմանագիծը Գաղատիոյ հանդէպ կ'անցնէր հաւանօրէն ԿէօՏէնի հիւսիս-արեւելքը ձգուող Ջաբաշխէն երկայնութեամբն եւ լեռնեքուն վայէն մինչեւ Չորուսի դաշտին հարաւային ծայրը, իսկ Կապպադովկիոյ հանդէպ ունեցած սահմանագիծը կ'որոշուէր գծով մ'որ Եւազինայէն Սերաստապըրիս (Սուլիւ-Սերույ) տանող ճամբուն ճիշդ հարաւէն կ'անցնէր: Արդասկէ ետքն իմ ճիշդ եղաւ հետազոտել այս ճամբան, որուն առաջին հատածը քարտէսներուն վրայ բացարձակ դատարկ տեղ մըն է:

Երեսնաւոր թողով ԿէօՏէնէ՝ բունեցիք Սերաստիա տանող շէտակ ճամբան մինչեւ Ջերմուկները (Համա) որ 20 վայրկեան հեռուէն են, անկէ ետքը խոտորեցանք արեւելեան հիւսիսարեւելքի ուղղութեամբ կոհակածեւ երկրի մը վայրէն, որ հոս հոն կը կտրուէր դէպ ի կէօՏէնէ-Խօզիւ հոսող գետերով: Սուրբ-Ստեղ՝ որ Համամէն մէկ ժամէ աւելի՝ հեռու է, կը գտնուին քանի մը հնութեան մնացորդներ՝ որոնք հաւանօրէն Եւազինայի կը վերաբերին, բայց արձանագրութիւններ երեւան չեւան: Ջաբաշխ լեռան կատարը կը հասնիք Կարաւուզ (Karakuz) գիւղը, որ ժամ մ'աւելի հեռուէն է, (ԿէօՏէնէն 8¹/₂ մղւն), որուն մօտերը գտանք հսկայ բոլորածաւ աւազան մը ապաւած ժայռի մէջ փորուած՝ ցայտուն շրթով: Ասկէ աստիճանաբար կ'իջնայ մեր ճամբան մացառապատ ելեւէջներու վայրէն՝ անցնելով Ահի-Գալիլի (40 վայրկեան) եւ Եւազիւր (40 վայրկեան, Կարակուզէն 5¹/₂ մղւն հեռու) գեղերէն՝ դէպ ի թէքրի-Խօզիւ փոքր հովտին արեւելեան եզրը, որ Չէքրէ-Երմանի օժանդակ մէկ բազուկն է. Եւազիւրէն (դէպ ի հիւսիս-արեւելք) մէկ ժամ անդին բլուրներուն մէջ կը մտնէ գետը. իսկ ճամբան կ'անցնի ինչ ձորէն՝ որ հիւսիս-արեւելեան ուղղութեամբ կ'ընթանայ

1 Ուղեգիր. Եւստինիանոս էջ 205:

2 Կիպրոսի քարտէսին վրայ այս տեղ շատ աւելի հիւսիս դրուած է: Գիւղը ձախ ափին վրայ կ'իջնայ գետի մը՝ որ բոլորեւ-էքրէն բովն վար կը հոսի դէպ ի կէօՏէնէ-Խօզիւ:

3 Ասկէ մէկ ժամ դէպ ի հարաւ հեռու է Մոս-Էւլիս:

նոստ իցէ: Ընդ այսմ — թէ հայր վաճառիցէ, պարտ է որդւոց եւ զստերաց կամքն ընդ նմա լինել եւ եղբարց, որք ժառանգ իցենն Նմանապէս՝ թէ որդին վաճառէ --- հօրն եւ այլ եղբարցն եւ քերցն: Ըպա թէ ոչ — յորժամ կամին անգրէն դարձուցանել՝ իշխան լինին, թէեւ գրով հաստատուի իցէ: Ինչպէս որ գերդաստանն իրաւաբանօրէն անձնաւորուում է հայրական իշխանութեան մէջ, այնպէս էլ այդ գերդաստանի համայնական ստացուածքը մարմնանում է հայրական սկզբունքում, մի գաղափարում, թէ այդ ստացուածքը անբաժան է, մշտական եւ սերունդէ սերունդ անցնում անփոփոխ, քանի որ գոյութիւն ունի հայրենական տունը: Ուստի Մխիթար Գօշը համայնական սեփականութիւնը ի տարբերութիւն անձնականի, կոչում է հայրենաց, հայրենական, որ հոմանիշ է ժողովրդական ներկայ սովորոյթներում կոչուող պապիւն կամ հօր-մօն ստացուածքին:

Գերդաստանի համայնական սեփականութիւնն աւելի շեշտակի է աչքի ընկնում, երբ Մխիթար Գօշը ճանաչում է նաեւ ընտանիքի մի քանի անդամներին անհատական սեփականութեան իրաւունքը, գլխաւորապէս հարսերի: Դատաստանագրքի հեղինակն այստեղ հետեւել է ժողովրդական սովորոյթներին, որոնց համաձայն հարսի անձնական ստացուածքը (առնագինն, սարմիան եւ այլն). իբրեւ օտար գերդաստանից բերած, այլ ընտանեկան համայնքի պատկանած, չի կարող միակառնուել այն ընտանիքի համայնական ստացուածքի հետ, ուր այդ հարսը գալիս է միանգամայն խորթ, օտար հայրենաց, տանից: Կանանց այդ առանձնայատուկ սեփականութեան իրաւունքի մասին արդէն նախորդ գլուխներից մեկում անթիւ ենք ունեցել խօսելու:

Յամենայն դէպս Հայոց Դատաստանագրքից նկատելի է, որ Մխիթար Գօշի ժամանակները հայ գերդաստանի համայնական սեփականութեան իրաւունքը սկսում է կազմալուծուել, նահապետական տնտեսիլը անձի հետ կապուած իրաւական սեփականատիրական գաղափարը կամաց կամաց կորցնում է իւր նշանակութիւնը, մեղի ապրով անհատական ինքնա-որոշման սկզբունքներին: Ահա այդ պատճառով էլ Մխիթար Գօշը յատուկ յօդուածներ է խմբագրել, ուր որոշում է լուծանութեան երեւոյթները:

(ԸՐՐՈՒՄՈՒՄ)

Դ. ՆԱԳԻՆԱՅԷ

բաւական մօյն տեղ: Մէկ ժամէն եւ 48 վայրկեանէն հասանք Չէրքեքներու Այլ-լը գիւղը՝ գետին աջ ափին վրայ, ուսկից շեղեցանք՝ անդուտ այցելելով իւր մ'ընելու Թէքիր գետին՝ որ ձախ կոյմը բլուրները դէպ ի 35 վայրկեան վեր կ'իջնայ, փոքրիկ օժանդակ-գետակի մը դուրսի: Այլալիւն 38 վայրկեան անդին Թէքիր-Եօզեւ գետը կրճ մը կը մտնէ եւ դառնալով խիտ չըլան մը կ'ընէ դէպ ի հիւսիսային հիւսիս-արեւմուտք: Կապանին մտքէն ետքը կը դառնանք դէպ ի արեւելք՝ այնձեւ դաւրում վրայէն կէս ժամու մէջ հասնելով Իւլթի-յէ-լ (Եաջըլարէ 12:17 մօյն հետու) գիւղը, որ ձամբու շրտակ գծէն իբր 10 վայրկեան աւելի հաւաքու կ'իջնայ:

Մինչեւ այս տեղ հին կեանքի շատ քիչ հետքեր գտայ եւ ոչ փաստ մը այն ժամէն թէ հին ձամբուն գծին հանդիպած ըլլամ: սակայն մեր բռնած ձամբուն շրտակէ եւ Եաջըլարէ անցնելէն ետքը որեւէ կարելիութիւն չկայ ուրիշ տարրեր գծի մը: Իդէրի-յիւն քանի որ վայրկեան դէպ ի հարաւ հին բնակավայր մը կայ՝ որ Ուլթի-լէ-լէ-յի-լ կը կոչուի: Բայց հնութեան մնացորդներէն շատ քիչ բան կայ տեսնելու՝ բայց թիւն գերեզմանոցին մէջ քանի մը քարեր, որոնց մին անարձանագիր մղու նշարի մը կը նմանի: Այն տեղւոյ ձախ՝ ուր Չէրքեք-Իրմակ (հին Սկիւլաք) գետը կ'անցնուի, գիւղէն վար ժամէն թիւն աւելի հետու, մեր ձամբուն կու գայ կը միանայ այն երբեմն գործածական նշանաւոր տեւտարական պաղտային, որ կեանքիսէն գալով՝ Ռումուկիլին եւ Կարու-ժաղարայի վրայէն՝ կ'երթայ դէպ ի Չելա, Ամսուր եւ Սամսոն: Թէպէտ եւ այսօր կ'երեւոյ թէ վաճառականութիւնը թողած է այս ձամբուն եւ անոր փոխարէն ընտրած միւս գծերը՝ Երզնայի եւ Սերաստիոյ վրայէն, մասամբ որովհետեւ հոս խնուղին կը պակսէ եւ մասամբ որովհետեւ Իւլթի-լէ-լէ-Սալ լեւն իբր պատուար արգելք կը կանգնի լեռնաւանդին դէմ: Բայց թէ ձամբուն կարեւորութիւնը սահմանափակուած չէր միայն մերձաւոր անցնելով՝ բաւական է ցուցնելու այն հաստատականայց կամուրջին աւերակները, որ այժմ Բե-լի-ի-Բե-լի-լէ (կտրած կամուրջ) կը կոչուի, եւ որոնք այսօր ալ կը գործածուին գետէն անցնելու համար: Կամուրջն ունի երկու կամարներ՝ որոնք յեցած են կենդանական կամարակալի մը վրայ, որուն արտաքին երեսի դուռադռ քայքայած տարած է հասանելի բռնութիւնը: Երբեք շինուածքի կմախքը կը բաղկանայ քարերէ՝ որ կաղնիսի (կեւմետ) մէջ թաղուած են: Ցախլան լաւ պահուած երկու կամարակալներէն երեսը գորուգուած է խնամով շրթեքիւտի կոկոսներ զարդարով: Կամուրջն եթէ Հռոմական չէ, գոնէ Սելջուկեան հնագոյն չըլանէն է:

§ 14. Միւսմուս (°) — Երկու ձամբաներ կը բաժնուին Կ-թուլ գիւղին արեւելակողմը քիչ

1 Թէքիր՝ Այլալիւն իբր 200' ուղղութեան մէջ է: 2 Դեւե ձամբուն առաջին մասին մէջ շատ քիչ կա: Ինչու թիւն կայ տարրեր ուղեգծի մէջ համար: 3 Եւնգի (Yang), Եւնգըլ երկու ժամ աւելի անդին է դէպ ի արեւելք:

մը անդին, իսկ գիւղը 51', մօյն հետու է Իդէրի-լիւն գէպ ի հիւսիս-արեւելք: Վաճառականական ձամբուն կողմնական հովտէ մը վեր կը բարձրանայ մինչեւ Կաղնի-հէր եւ յետոյ կտրելով անցնելով Դեվլի-Ցաղը՝ կը տանի Չելա, Կիւլ-դեւ Սերաստիոյ տանող ձամբուն կ'անցնի գլխաւոր հովտին կենդանին, որ հովտը դաւաղիք դէպ ի լեռ կ'ընէ նախ հիւսիսային կողմի եւ յետոյ հարաւային կողմը կը հասնի երկայն ու նեղ լեռնաքամակի մը՝ որ գետը ալ քիչ տեսութեւն կը ծածկէ: ձամբաներու երկնքման ժողովրդը կրնային յուսել հին բնակատեղի մը գտնել: Եւ արգեւանք ալ չըլկայ գիւղերը, յատկապէս Կարայի եւ Բիլի-ի-Բե-լի, ինչ որ հնութեան մնացորդներով, — սիների՝ կոկոսի կտորներ, շինութեան քարեր եւ քանի մ'անարձանագիր գերեզմաններ: Հին տեղւոյն դիմքը բոլորովին բացառու է: Բայց թերեւս Բիլի-ի-Բե-լի (Եւնգիլէ 1 ժամ հետու դէպ ի հիւսիսային հիւսիս-արեւելք) մէջէն աւելի հաստականութեան իրաւունքն ունենայ: Հին տեղւոյն կրնայ շատ լաւ Սերմուս (Sermusa) ըլլալ, զոր Գաղտմուս՝ Գաղատական Պոնտոսի մէջ կը գնէ, եւ Եւնգիլի Չելա ձամբուն վրայ (§ 20) այնպիսի գրից մէջ կը գետնէ վերաբերութեամբ Պլեւրամիսի, որ գերալանցորդն էր յարմարի մեր այս տեղւոյն: Բաղաւն երկու անգամ յիշատակուած է Պլեւրամիսի Եւնգիլի մէջ, այսինքն՝ (°) նախ ուղեգծին մէջ՝

Zela XXXII Stabulum XXII Seramis
XVI Neocaesaria, եւ (°) երկրորդ՝ ուղեգծին մէջ՝
Euagina XXIII Saralio XXII Zama
XXXV Aquas Aravenas [Տէրի-լէ-լէ-մա] XX
Dona XX Sermusa XVI Siva [Եւնգիլ-լէ-մա]
... Mazaca Cesarea.

Այս երկու ձամբաներուն առաջինն ապահով ուղիք չէ, որովհետեւ Չելայէ Նեղիկանախ տանող ձամբան պէտք է որ Կամուսայէ անցնի: Ստաբում՝ որ դարձեալ կը հանդիպի իբր՝ nad Stabulum՝ Եւնգիլիայէ Կամուս տանող ձամբուն վրայ, անշուշտ նշանակելու է Սերաստիոյն, որ տեղ մը չէ յիշուած: Երկրորդ ուղեգիծը խառնուրդ մըն է այլեւայլ ուղիներու, եւ կը պարու-նակի Տէրիլի-Համակ եկող ձամբայ մը որ Սիվայի վրայէն (Եւնգիլ-լէ-մա կամ Եւնգիլ-լէ-մա) ինչպէս որ տեղական արտասանութիւնն է) կը տանի Կեւսարի: Արդ Sermusa-ի կրկին յիշատակութիւնը գուշակել կու տայ թէ անի ձամբաներու միացման կէտ մը վրայ գիւղը մ'ունէր, եւ մեր այս նիստը կ'իջնայ ճիշդ այն կէտին վրայ՝ ուր Եւնգիլի-Սերաստիոյն ուղին կը կտրէ Չելայէն Կեւսարի տանող ձամբան՝ որ անշուշտ կրնայ Սիվայի վրայէն անցած ըլլալ: Ցախլան կը մէջ առնէ անդառն Sermusa անուան կցումը XVI m. p. թուականը բաւական ճշգրտութեամբ կը ներկայացնէ Բիլի-ի-

1 Կարայի գիւղին գերեզմանոցին մէջ եղած մէկ սինը շատ քիչ նման մալու եղծուած մղուարարի մը: 2 Գաղտմ. Ե, 6, 8: Սերմուսայի մասին հմմտ. Ramsay, Hist. Geogr. of Asia Minor, p. 282.

քեզին եւ Սուլու-Սերայի մէջ եղած հեռաւորութիւնը: Սակայն Յախաթի խառնակութիւնն այնքան մեծ է որ գրեթէ անգուտ է անկէ որոշ փաստ մը հանելու ջանալը:

§ 15. Եթէ ուղիւ է մեր այս նշխարումը: Սերմանա քիչ մը որ հեռուն կ'իջնար Սերասաուպուի տանող այն ճամբէն որ Քիրիսէ-քեզին եւ գետին մէջ տեղէն կ'ընթանայ: Մէկ ժամ հեռու դէպ ի հարաւ-արեւմուտք Ուլւթու (Երբեմն Ուլթու-ալ կոչուած) գիւղէն, գետի մ'ափը որ Գէլիէի-ճաղի դառիթափներէն կ'իջնայ եւ լեռնագոգին ճեղքուածքի մը մէջէն կը հոսի եւ կ'երթայ կը թափուի Չէքերէք-Իրմակի մէջ, կը գտնուի աւել-րակ գերեզմանոց մը՝ բազմաթիւ սինքերով եւ այլ-եւայլ տեսակ քարերով, որոնք ինչպէս նաեւ Ուլթուրադի մէջ եղած ձաղարկները հաւանորեն Սերասաուպուի կը վերաբերին: Այլեւայլ գիւղէ-րու մէջ ձիթահանի ծնշաքարերու գտնուիլը կը յուշեն թէ հին ժամանակները հովիտն առին կողմ ձիթահինն կը մշակուէր: Ուլթուրադէն անդին ճամ-բան փոքրիկ աղի լճի մ'եզերքէն կ'անցնի, եւ լեռնագլխին շորս դին բոլորելով կը մտնէ Սուլու-Սերայ գետը: Հռոմէական կամքի մը վրայէն, որուն ծնոտորմին վրայ է այն հանրածածնոթ ար-ձուագքութիւնը (Թ. 286) որ կապագողովացոց աշխարհին Առեւանոսի վարչութիւնը կը յիշատակէ: Կամքից, քովն եղած գերեզմանոցին մէջ կայ Գոր-դիանու Գ մէկ մշտնադարը (Թ. 472), որ անկատար ձեւով արդէն հրատարակուած է:

§ 16. Սերասաուպուի: — «Ջրաբերդ» (Սուլու-Սերայ) «Ջրային պաշտոն» յարմար անուն մըն է գետին, որ կանգնած է բարձունքի մը գլուխը՝ մէկ կողմանէ Չէքերէք-Իրմակի գլխուտը գետաբերդին եւ միւս կողմանէ փոքրիկ օժանդակ-բաղիի մը մէջեղը, որ հարաւ-արեւելքէն հոսե-լով կու գայ: Այս հորաբերդը՝ ինչպէս քաջա-ծածնոթ է՝ կը ծածկէ Սերասաուպու-Հերի-Գիւղի-քաղաքին արեւակները, քաղաքը վերահիմարկու-թիւն մըն էր հնագոյն Վարան (Karana)² գիւղին, որ Երբեմն Չիւլայի ենթարկեալ էր եւ յետոյ մաս եղաւ այն իշխանութեան՝ զոր Ստանիսոս կամ Ա-գոստոս շնորհէր Աստուրքիս իշխանին, որ Գաղա-

տայի չորրորդապետական տոհմէն էր: Ասոր մա-հուանէ ետքը (3—2 Ն. Բ., տես Թ. 286) այս փոքրիկ իշխանութիւնը կը լուծնայ Հռոմէական պետութեան եւ Գաղատական Պոնտոսի մէջ խառ-նուեցաւ: Այն ստին կարանա փոխուեցաւ «քաղաքի» (πόλις) անոր նոր շրջապատին մէջ հաւաքելով բնակեցւորներով բոլոր շրջակայ վի-ճակին բնակիչները³, եւ քաղաքի իւր այս ծննդեան օրէն սկսաւ հաշուել իւր թուականութիւնը: Հատ-բնական էր ենթագրել թէ նոյն ժամանակն առած ըլլայ նաեւ իւր «Սերասաուպուի» յորջորջները: Սակայն Սարաթոն այս նոր անունը չէ յիշէր: Նոյն-պէս նաեւ զՍերասաուի կը յիշէ միայն անոր հին անուամբ՝ «Մէլուպուլի» (Մեծ քաղաք): Աստի կրնարք իրանելի հետ՝ հետազոտել թէ այս նոր յորջորջները տակաւին շնորհուած էին միայն 19 Յ. Բ. տարիէն ետքը: Բայց Թերեւս անպա-հով բան մ'ըլլայ Սարաթոնի լուծնեան վրայ միայն հիմնել փաստ մը. որովհետեւ չէ յիշէր նաեւ «Պոն-տական» Լուդիկիի անունը որ կ'երեւայ թէ նոյն-պէս վերահիմարկութիւն մըն է իւր յիշած կի-զարի (§ 35) տեղւոյն. եւ սակայն ապահովապէս իւր ժամանակն ալ սովորական գործածական էր այս անունը: Այս խնդիրը կրնար վճռուիլ Կապտոսի մէջ գտնուած մէկ արձանագրութեամբ, որ հրատարա-կուած է՝ ԲՄ, III, Suppl. 6627 (= Eph. Epigr. V, Nr. 15), եթէ ընդունուի Մանէեին շատեղած ժա-մանակը: Արձանագրութիւնը կը հարգողէ այն դի-նուորաց անուանացանկը որովք Եգիպտոսի մէջ յի-ւեւալ գինուորական աշխատութիւններ գլուխ հա-նած են, եւ ստոյն մէջ կայ դիւնուր մ'ալ Սերասա-տուպուլէն: Մանէն այս յիշատակարանն Ագոստոսի ժամանակէն կը դնէ, եւ մենք պիտի շատողքինք իւր այս տեսութեան դէմ պայքարելու: Միայն նշանակենք թէ հաւանական է թէ Տիբերիոսի ժամանակէն առելի անպատուաբն ըլլայ նոյրը. որովհետեւ Գանգրոս տակաւին չէ առած իւր «Գիւլի-Գիւլի» տիտղոսը, որ հաւանորեն առ-նուեցաւ կալիգուլայի պատուոյն համար:

Սուլու-Սերայ իմ հաւաքած արձանագրու-թիւններէն (Թ. 285, եւն) մէկ բանին արդէն հրա-տարակուած են. բայց ստոյն ոչ ամէնքը՝ ճշգրտա-րէն: Նորագիւտներէն երկուքը մասնաւոր հետա-քերթութեան արժանի են: Թ. 288 արձանագրու-թիւնէն կ'իմանանք թէ այն Սեւերիանոսը, որուն բանակը Պարթեւաց ձեռքը ոչնչացաւ Ելեգիայի (Elegeia) քով 161 Ն. Բ., չէ՛ ինչպէս մինչեւ այժմ կը կարծուէր թէ ըլլար՝ Պ. Եղիսո Սեւերիա-նոս Մարքիմոս, Արաբիոյ նոսրէրը. այլ՝ Կ. Սե-րատիոս Սեւերիանոս Եղիսոս Բուսիոսի իրականը, որ Պար-թեւաց դէմ բանակին հրամաւարն եղած էր իւր կուսակալ Կապագողովիկոս նահանգին, որուն մէջ առնուած մաս եղած էր Սերասաուպուի ալ իւր 106 Յ. Բ. տարիէն ի վեր³: Երկրորդը՝ Թ. 290.

¹ Քիրիսէ-քեզի կազմիչներէ կէս ժամ անդին կ'ի-նայ, ուսիցք մերձաօրապէս է մզնն է մզնու Եթովպի-լու ընկերս վրայէն անցնող ճամբով: Արեւիկ գիւղէն մինչեւ Սուլու-Սերայ 1282 մղն է:

² Սուլու-Սերայ՝ Բուլբուլէ 3 1/2 մղն (11 1/2 ժամ) հեռու է:

³ Սարաթոն, էջ 560. տես W. M. Ramsay ի «Revue des ét. gr.» 1893, p. 252. ուր յաւաք էր բերուի Սարաթոնի բնակիչի Ռայնաքի (M. Reinech) տեսած շն-քանիքի մէջ լուսարանութիւնը, որուն կը հասնի ինքն ալ. «այսօր» τελευσίσαντος δ'ἐκείνου (այս է «Διπλόρυτος» ταύτην μὴν τὴν μερίδα οὐ πολλὴν οὖσαν ὑπὸ Ῥωμαίοις εἶναι συµβαίνει, καλονομένην ἐπαρχίαν (καὶ ὅτι οὐσίτημα καὶ αὐτὸ) πολιτικῶν οὐνοικιστῶν (այսօր «Ῥωμαίων») τὰ Κάρανα, ἀπ'οὗ καὶ ἡ χώρα Καραγίτις λέγεται. Բնա-դրին մէջ եղած փոփոխութիւնը միայն այն է որ αὐτὸς ետքն եղած τὸ ἄριον ἀγνοած է:

¹ Դան «Բուլբուլէ» (οὐνοικισμός քաղաք մը ժողովուրդ բերել բնակեցնել) համար՝ որ տեղի ունեցած է ի փոփոխութեան պարագայէ տես § 41:

² Ramsay, ի Rev. des ét. gr. անդ (էջ 252):

³ Տես Թ. 290ի մասին մեկնաբանութիւնը:

շմար մը կու տայ քաղաքին ներքին քաղաքաբաշխական կազմակերպութեան մասին, որ ճշգիւ համաձայն էր Յունական-Հռոմէական սովորական տրպորին: Հրապարակական պաշտօնէութեանց մէջ կը յիշուին իշխան *(Ἀρχων, Archon, քաղաքապետ)*, Հանգիւնդ *(Θιασάρχης, Thiasarchus)* եւ Ագորանոմոս *(Ἀγορανόμος, Agoranomus)*: Յատկապէս կարեւոր են Այսրեաբան Պաշտաման մասին եղած տեղեկութիւնք: Սերաստապոլիս քաղաքին մէջ գոյութիւն ուներ քաղաքաբաշխական պաշտամունք մը Այսրեաբաց, որուն քրմապետութիւնը ցիւանս ուներ Մ. Անտոնիոս Ռուփոս (տող 12—13): Իւր այս իշխանութեամբ ներկայացնել տուած էր շքեղ սուսերամարտութիւններ (*μονομαχία*, մոնոմաքիա) եւ գաղտնամարտի տեսարաններ վայրի գաղանձներ (xovvγξέσις գաղանձարտեր): Ասիկայ կը ցուցնէ թէ սուսերամարտներու (*munera*) եւ զապանամարտերու (*venationes*) ներկայացման իրաւունքը տրուած չէր գաւառական քրմապետին: Ամենայն հաւանականութեամբ քաղաքաբաշխական քրմապետին (*ἀρχιερεὺς*, «քաջախայապետ») պարտաւորութեանց մին էր, միայն թէ Ռուփոնոս յոյն ներկայացումները տուած էր մեծ առատաձեւութեամբ: Բայ ի այս քաղաքաբաշխական քրմապետութեան Ռուփոս ուներ նաեւ Պոնտապետ (*Πονταρχης, Pontarchus*) կամ Պոնտոսի երիցապետութեան կամ քրմապետութեան պաշտօնը, «Ի Նեոկեսարիա» ի մայրաքաղաքին Պոնտոսի, (տող 7—8): Հոս «Պոնտոս, բնիկ կը հասկըցուի «Միջերկրեայ Պոնտոս» (*Pontus Mediterraneus*), այսինքն՝ Գաղատական Պոնտոս (*Pontus Galaticus*) եւ Պոնտոնական Պոնտոս (*Pontus Polemoniacus*), որոնք այս Ժամանակ կապադոքիոյ նահանգին մաս կը կազմէին: Այս գաւառը Աշխարհաբար (*τὸ Κονίον*) մ'ունէր՝ որ կը բաղկանար Նեոկեսարիոյ, Չելշիսի, Սերաստիոյ, Ամառիոյ, Սերաստապոլիս եւ Կոնտանայ քաղաքներուն ներկայացուցիչներէ: Գոմարութիւնքը տեղի կ'ունենային (ինչպէս մեր արձանագրութիւնը կը ցուցադրէ) եւ խաղերը կը տրուէին (ինչպէս գրաւմներ կ'ապացուցանեն) Նեոկեսարիա մայրաքաղաքին մէջ: Այսպէս նաեւ Փաքէշլիք (*Armenia Minor*), որ նոյնպէս կապադոքիոյ նահանգին մաս եղած էր, ուներ իւր սեպհական ուղիւն-ժողովը (*τὸ Κοινόν*) ու Հաշուեալը (*Προεστάρχης*, արժ. Թ. 358): Պոնտոնական Պոնտոսի կրճատման յաւանք՝ որ տեղի ունեցաւ 63ին Յ. Ք., հաւանորէն Գաղատական Պոնտոս ալ ունեցած է իւր սեպհական աշխարհափողովն որ Ամառիա կը գումարուէր, որով նոյն քաղաքը միշտ կը պահանջէր իւր իրաւունքն իբր «մայրաքաղաք» (*μητροπολις*, տես տող 24) տիրապէս կրելու, ճիշդ ինչպէս որ Պափղագոնիացիք աշխարհափողով մ'ունէին որ Գաւառը կը գումարուէր եւ տարբեր էր ցեղային «Ժողովին Գաղատացաց կամ Գաղատիոյ» (*Κοινὸν τῶν Ἀλατῶν* կամ *Ἰ'αλατίας*, համա. արժ. Թ. 61):

1 Այս տիտղոսներուն համադրապ կամ նշանակութեան մասին տես արձանագրութեանց միջնութիւնը:

Ե. Սերաստապոլիս Սերաստիա:

§ 17. Վերադառնալով: — Յունաց 21ին թողոյցի Սուլուս Սերայն շարունակելով Տեառագոսի ծածրան «Ի Տաւիոյ ընդ Սերաստապոլիս մինչեւ ցլեմաստիա» (*a Tavio per Sabastopolim Sebastiam usque*), ինչպէս կը բացատրէ Անտոնինոսի Ուղեգրութեան վերնագիրը: Կտեղիով անցնելով ցած լեռնագիծը՝ որ վար կ'իջնայ դէպի գետը՝ Սուլուս Սերայն անդին, ծաման կ'իջնայ Արտիկ-Օվս կոչուած հովիտը, որ բարեբեր հողի երկայն ու նեղ շերտ մըն է եւ 16 կամ 17 մղոն ետքը կը բացուի ու կ'ընդարձակի Բոլուսի հարուստ դաշտին, որուն վրայէն կ'իջնին Սերաստիայէ եկող առեւտրական մեծ պողոտայն դէպի Եւրոկիսի, Ամառիա եւ Սամոն: Մեծ ակնկալութեամբ դիտած էի դէպ ի այս բարեբեր աշխարհամար, եւ այլեւայլ անգամ այցելեցի բազմաթիւ դիւղերը՝ որոնք հովիտի երկու եզերքները կարգաւ շարուած են եւ դաշտին խայտատեւիլ երեւոյթի մը կու տան, բայց յուսախաբ եղայ՝ հին կենաց շատ տկար Տեղքեր իմայն գտնելով: Այս գաւառին մէջ թիշ շատ կարեւորութիւն ունեցող միակ բնակչութիւն մը կայ, եւ տարկապաշտ կերպով կը մատնանշուի նշանաւոր հողաբլուրով մը՝ Բուլուս (*կամ Բուլու*)՝ զիւղիկ մօտը, կէս Ժամ հեռու դէպի արեւելեան հարաւարեւելք արդի կենտրոնէն՝ Չիլիլիս: «Ժողովը, էն շին անուր շատ հեռուն փառաւորելու պէտք չկայ: Առանց իսկ այս գաւառս անձամբ ծանշալու Ռամեսի արդէն մատնանշը ըրած էր թէ Բոլուսը բով եղած դիւղը պիտի յարմարի Արտիա (*Verisa*)՝ քաղաքին մասին ծանօթ տան իրողութեանց. եւ այս նշանացումը կրնայ ամէն կերպով տալիս ըսուիլ: Ուղեգրութեան համաձայն՝ Վերիա 24 Հռոմէական մղոն հեռու էր Սերաստապոլիսէ՝ դէպ ի Սերաստիա տանող ճամբուն վրայ. եւ ճշգիւ այս է Սուլուս Սերայնի եւ Բոլուսի միջեւ եղած հեռաւորութիւնը: Սուլուս Սերայն մինչեւ Բեդիր-Կալէ (*Bedir-Kale*)՝ որ ծամրէն թիշ մը դուրս կ'իջնայ, 20 անգղ. մղոն է իմ չափման համաձայն. եւ ասիւ մինչեւ Բոլուս եղած անշրպեան ալ 2 1/2 մղոն է: Արտիա յայտնապէս նոյն քաղաքն է Ստեփանոս Բիւզանդացու *Βόρυζα* կոչուածին հետ, որ *Voryza* հնչուած պիտի ըլլայ՝ իբր Բ գարէն սկսեալ: Ե գարու կիսուն երեւան կու գայ իբր եպիկուրոսներու քաղաք՝ Սերաստիոյ ներքեւ, նախապէս պարունակուած ըլլալով Իրորայի (*այժմ Տուրհալ*՝ § 31) իրաւասութեան ներքեւ եղած գաւառին մէջ: Արդի անուր կ'երեւայ թէ պարզապէս յունական *πόλις* («քաղաք») բառն է, որ Տաճկերէնի մէջ կ'աւելու ձեւերով *Bol, Boli* կամ *Bolo*: Կարելի է որ *Verisa* անուրը քաղաքն ըլլայ Պիւսի գերեան *Sesylia* գրածին ներքեւ, նշանակուած սա ուղեգրածին մէջ՝ *Eugoni* (*Euagina*)

1 Ռամեսի, Պամ. Մշի. էջ 327, 329, 242—3, 319, 325:

2 Ստեփ. Բիւզ. կը գրէ՝ *Βόρυζα, πόλις Ποντικῆ το ἐθνικου Βορύζατος*. (Բորիշա՝ Պոնտական քաղաք, ազգանունականը՝ Բորիշալի):

3 Բոլո տաճկերէն անունն է Յրապեղոսեայ բնաւորչոյն՝ Գուլ (Իււկոս) գետի հովիտի մէջ:

Ad Stabulum (Sebastopolis?) XXII Mesyia XVI Comana pontica. Քաղաքին աւերակները գրեթէ բոլորովին անհետացած են: Կորնթեան ոճով քանի մը խոյաներ եւ սակաւաթիւ ուրիշ քարեր Քեգիր-Կալէի մզկիթի շինման (türbe, «Թիւրպէ») մէջ, քանի որ վիմագրարը Դոդուրգա (Dodurga) գիւղի մզկիթին մէջ, սակաւթուով սիւններ եւ վիմագրարը Գեդագ-հաշ (Gedaghaz), Բարաւ-Երայ եւ Էյդիւր (Eidur) գիւղերը, նոյնպէս սակաւաթիւ Քիւզնուքեան սիւններ, սինաւ-մզկիթի եւ կոփանոյ Հատակորտներ Թուզլու գեղը, ասոնք են միայն քաղաքին՝ Տոյի երեսը մնացած մնացորդները, զորոնք կրցայ գտնել: Բոլորս գիւղը մնած ատենս, որ յիշեալ Հողարլըակին ոտքը շինուած է՝ արեւելեան կողմը, գիտեցի թէ գիւղապետ իրենց խեղճ տները շինելու ատեն Հողակոյսին գետի խորակը խորունկ սեպակորած են, եւ կարճ խաւարութեամբ մ'ալ գտայ բազմաթիւ խեցաւոթի բեկորներ զառիթափին եզերքէն դուրս ելած, կամ վերուած փորուածքերուն ոտքը ամեն տեւոտկ ոսկրներու խառնակոյթի մը մէջ: Ամբողջ Հողակոյսը կախուղ կաւահող է. կ'երեսայ թէ վերինս շինուած էր զլեռնաօրաբար արեւուս մէջ շոր-ցուած (անթուր) կաւաղիւսաներով: Խեցդիկաց իմ հաւաքած բեկորներս շատ հեռաքաղաքական են՝ մեր ծանօթութեանց ներկայ թերակապար փճակին մէջ. եւ զանոց յանձնեցի J. L. Myers գիտնականին՝ որպէս զի լեռնաշխարհին միւս կողմերէն ալ հաւաքուած կտորներուն հետ մէկտեղ հրատարակուին:

§ 18. Սիւրպի Սեդախիւ: — Միտքս գրած էի որ Բոլուսն ըլլայ իմ ուղեւորութեան արեւելեան վերջին սահմանը՝ այս անգամուան համար. բայց պատշաճ գտայ ուղղել ճամբան այցելութիւնն որ տալով Սեդախիւ կուսակալին, Ասով առիթ ունեցայ կորելու Հռոմէական ուղոյն մնացեալ հատան ալ, եւ այս մասին քանի մ'իրողութիւններ միայն ունիմ յիշատակելու: Հռոմէական ուղին մեծաւ մասամբ նոյն գիծը կը բռնէ՝ զոր ունի այժմու խնուղին: Բոլուսէն կ'իջնայ դաշտն ի վար, որ քիչ մ'ետքը կը նեղնայ Չամբ-Բելի (տնկ. «դէն» քամակ լեռանց) կողերով հանդիպագօտիներով, եւ կը հասնի լեռան ոտքը. եւ տկար գոգաւած մը գրեթէ ուղիղ գծով կ'ելլէ մինչեւ գագաթը՝ դաշտէն 1400 ոտք բարձր¹, ուսկից կը սկսի էջը մը 150 ոտք վար՝ հեղհեղատի մը կողմէ մինչեւ Ալաւան-սուի հովիտը, որ Քիւզնուքեան ժամանակաց Bathys Rhyax կամ Bathyryhax կոչուած է, որուն երկայնութեամբ կ'ընթանայ ձամբան ժամու մը շափ մինչեւ Ենէլ խաւ: Քաղաքն այժմ «Բայրաթաւ-Ին-Ա» եւ միշտ եղած է (ինչպէս նաեւ այսօր է) կցման կէտ այն գետին ճամբաներուն՝ որ հիւսիսէն եւ արեւմուտք գնալի Սեբաս-

տիս կը մտնի: Ուստի տարակոյս չկայ թէ, ինչպէս Ռոմանէյ կը թելագրէ², Ներկայայուցին ըլլայ Սեւա (Siara) քաղաքին, ուր Ռեգբրութեան համաձայն՝ Տաւուսէ գետի արեւելք եկող ուղղ ճամբան կը մոտնար Սեբաստոպոլսոյ վրայէն եկող շըլուն ճամբուն հետ (էջ 204—5, 214): Անունը տեղ մը (անդ էջ 204) խանգարուած եղած է Simos կամ Sinos³, իսկ ուրիշ տեղ մը (անդ էջ 205) գրուած Fiarusi ձեւն ծագած է՝ ինչպէս Ռոմանէյ կը նշանակուի, անկէ որ si արագորութիւնը փխ. fi գրութեան՝ աւելցուած է սխալագիր Fiara ձեւին վրայ, որ սխալաձեւը օրինակուած է նաեւ Պաղովմայ քով Փարա (Պաղ. Ե, 6, 12) ձեւով: Պաղովմայ քաղաքին վրայ քաղաքին համար նշանակուած գիրքը հիւանալի կերպով կը համաձայնի Ենէլ-Խան գրից հետ: Ապահովապէս խալէ Ուղեգրութեան տուած հեռաւորութեան շափը իբր թէ վերինս XII m. p. հեռու ըլլայ, եւ հաւանորեն պէտք է ուղղել XIV⁴ 3. Ենէլ խանի մէջ գտնուած հնութեան մնացորդներ բազմաթիւ չեն. բայց անտարակոյս բաւական քանակութեամբ գործածուած ըլլալու են Ալեյուկեան ընդարձակ խանի մը շինութեան համար, որ շինուած է կարմիրակ աւազարքի շորքերուսի կոփուած վիմագրարով: Ընդհանուր կանոն մըն է բովանդակ Փաքը-Արիոյ մէջ թէ ուր Սելուկեանց կը շինէին հոն հնութեան մնացորդներ գրեթէ բոլորովին կ'անհերեւութանան. եւ այս կանոնիս համար աւելի ակնյայտնի համոզիչ փաստ մը չեմք կրնար գտնել քան նոյն ինքը Սեբաստիս:

Ենէլ-Խանէն ճամբան Ալաւան-սուի ալ ափին երկայնութեամբ կ'ընթանայ մէկ ժամ եւ քսան վայրկեան տեւողութեամբ մինչեւ դաշտին ծայրը, ուր գետը կիրճ մը կը ծննէ: Հոս գետով վրայէն անցնելով ձախ ափը եւ կէտ ժամ ետքը կապանէն գուրս ելելով՝ բլրաշատ գետին մը վրայէն կ'ընթանայ մէկ ժամ եւ եօթն վայրկեան տեւողութեամբ մինչեւ Երլըզը-չայ: Ուրիշ լեռնաղի մը վրայէն 38 վայրկեան ձախվարելով կը հասնիք Ինջէ-սու, ուր տասն վայրկեան տեւող վերելք մը կայ եւ յետոյ 25 վայրկեան տեւող էջը մը մինչեւ Աղիւս գետը, որուն ընթացքին կը հետեւինք այսնուհետեւ 23, ժամ մինչեւ «Սըաւա» (Սեբաստիս, Sebasteia): Ենէլ խանի մինչեւ հոս ամբողջ հեռաւորութիւնն է 248 մղոն: Ուղեգրու-

¹ Անդ. էջ 282, 288, 308.

² Քերես յառաջ կ'ստի ուրիշ փոխանակել 24 է մը ΣΙΑΔΟΣ (Ռոմանէյ, էջ 280, Երաւ.) ուստի M գրուած փխ. A1 տառերուն:

³ Ենէլ-Խանէն մինչեւ Չամբ-Բելի գագաթը 7.57 մղոն է ինչպէս վրայէն. գագաթին մինչեւ Օրթա-Իլիկէն որ ճամբան քիչ մ'առելի գետի արեւմուտք կ'իջնայ. 4.82 մղոն է (չափաւոր) ոչ թէ հին խնուղոյն վրայէն որ անշեթեթ ձամբով մ'որոտապտոյս բլուրի վեր կ'ելլէ. այլ նոր լեռն ճամբով, որ իմ անցած ատենս ստեղծուել է շինուելու: Իսկ Օրթա-Իլիկէն մինչեւ Բոլուս կը հաշուի մէկ ժամ: Հեռաւորութեան այս շափերուն գագաթն է մերձաւորապէս 26 քիլոմետր կամ XXVI, m. p. (Քեգիր-Գալէն մինչեւ գագաթն է 11.48 մղոն՝ հին խնուղոյն վրայէն):

⁴ Տես «Notes on some Early Pot-fabriks of the Plateau of Asia Minor», J. «Man» 1903 եւ «Journ. Anthrop. Instit. Vol. XXXIII».

⁵ Գագաթին վրայ տեղած իրենանը (խաւ) Բոլուսի հաւաքակողմէն 110 գետի քիւսի ելք կ'իջնայ:

Թեան համեմատ Սիրայի եւ Սերաստիոյ մէջ
եղած անջրպետն է XXXVI (անդ էջ 205, 214)
կամ XL m. p. (էջ 204): Երկու Թուերն ալ սխալ
են: Իմ չափման համեմատ ուղղելու է ճիշդ
XXVI մղոն:

(Էրասմուսի)

Հ. Յ. Տ.

Յ Ե Ղ Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԵՐԵՄԻԱ ԶԵԼԵԳԻՐ Կ. ՊՕԼՍԵՑԻՈՅ
ՊԵՏՄԱՐԻՐԻՆ ՍՏՄՊՊՕԼԵՑ

ՀՐԱՏԱՐԱՎԿԵՑ ՏՍԱԹ. Վ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

(Էրասմուսի)

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Յուսարտուն զգլխովն մտացաւ շինուածս եւ զգարդս
յիշելով, եւ գերեաց, եւ դեսպանաց բանք: Եւ յիշա-
տակարան երգողիս եւ քննադողիս:

Ո՛վ տէր վարդապետ իմ ճան՝
չըրջելոյ եղեւ արդ վախճան.
Ըստ կարեացս եւ մի մեղաբերել՝
այս եւեթ հակիրճ գրեցան:
Ծաւեիր զի այսք ընդ բալը՝
արաքոյ պարսպիս տեսան.
Զի զմէջ քաղաքին թողաք՝
մեզ շատ է աւել արդ զայնքան:
Թողի ի բաց զարքունեաց՝
զպալատին զկարգն եւ զասհման.
Զի նա ուրոյն ունի զոճ՝
կամ զքաղաքս թէ որպէս առան:
Անտեաք մեծամեծք նոցուն՝
արքային մերձ եւ պաշտօնեայն,
Մինչ ի սպասաւոր դրանն՝
փայտահատն եւ ընդ գունապան:
Ճէպէճին 'ւօճախ նոցուն՝
թօփշին եւ ըզթիւն նոցայն,
Եւնիշարեացն ընդ սիփաճք՝
թերսխանին այլ մանուկն ընդ այն:
Զարքունեաց գահս քառասուն՝
որք պարտէզք են եւ բուրաստան,
Ընդ ջրապատիկ քաղաքովս՝
ընդ քեօրֆէզս որ յերկու կողման:
Ի տեսանելն զայս փռանկէ՝
'զարմացմամբ սմա յոյժ ցանկան,
Յունաց գոռոզին վայ տան՝
թէ վատեալ են զայս ընդունայն:
Անտես եղաք յալայէ՝
արքունին որ ի մարտ երթան.
Մեծաւ սարօք կարգ ըստ կարգի՝
մեծամեծք ընդ այլ զորական:
Եւ արհեստից օրուին՝
որք ուրոյն մաթ ահուբն ցուցման.

Կերպիւք ձեզք զանազան՝
ընդ որ խուճիքն ի տեսն փութան,
Պէտք չէ զմա մուտն ի յոտոյս՝
ընդ հին եւ նոր եկեղեցիներն,
Տեղի ետ մեզ գուշխանան՝
եւ ցեղ ցեղ թռչունքն ըստ անուան,
Թողի բեզ զապս աղանեաց՝
եւ զծիղն ցեղն զանազան.
Փոյթ չարաք սեղեղեմովս՝
խոտոցն որ ընդ պարտէզս համայն:
Որ շրջեցաք զքաղաքովս՝
ընդ գահոյք պաղլէ եւ պուտտան.
Թողաք զմեզաստան սորա
ի հեռուստ յաղերս որ միշտ գան:
Զնաշակս շառաք միգերացս՝
զանուանան եւ զտեղ թէ ուստի գան.
Ոչեալք եւ յուսումնաւոյ՝
'ւ ի քրդաց զայնց եւ զնիարան:
Ոչ ճաշակեցաք գինկան՝
զհամն եւ զկերպս տեսամք զանապան.
Ժրժմունք որք ի տես ալաց՝
աղք եւ աղք են զարմանական:
Ոչ արաք եւ յաղերացս՝
ընթեռնուել զանուանն համայն.
Ոչ լուացաք ընդ բաղախին՝
մի քան զմին շահ եւ բուռչան:
Զեղեւ քեզ հնունքն հողմոցն՝
ի հելլէնն որ երկատասան,
Երեկն յարփուոյն ճաճանչեց՝
վառելով զծովս ի ծածանման:
Իբր զբեր 'ւսկունք աղվարաց՝
գող ծիծաղախիտ ծաւալման,
Հրքճունին անկիւք գիտողաց՝
ի գահոյք յեղանակս աճան:
Զգիշերն ընդ վառիկ լուսնոյն՝
ընդ քաղցրիկ օդոյն հնաման,
Ընդ սահիկ ծալիկ ծաւալին՝
որ ի ծովս արիֆքն են շըրջման:
Երբ լուաք զթուշնոց մրմունջն՝
զքաղցրաճայնն որ ընդ բուրաստան,
Զայն առ ձայն զեղանակեալս՝
զուարթեցաք միշտ սիրտք տրխական:
Երբ բազմեցաք ի գահոյքս
ոտստ ու փոսթ ընդ մուհիպս եարան,
Երբ մուտք ի մէխանէպ՝
մին ժամ ի խնձոյս խրախութեան:
Կամ զանուան նոցա գիտել՝
յարակցօք առնել պապէթ զայն,
Զարպիսուլթին նստողացն՝
ընդ խնդութեան փոթորակն որ գան:
Երբ լուաք զայնք երգոց՝
թէ ֆէրիֆքն ուր հանդիսանան,
Գոսլի լաթիֆ խանէնալ՝
սաղէնալ մէջիս բզմայլարան:
Այս ամենից անցումն զոյ՝
տեսողք եւ լուողք որք լքան,
Ճաշակողք 'ւ բմողք թմրողք՝
հող զարման տեսաք զգերեզմանն:
Ոչ մրտաք ի քաղաքս մեծ՝
տեսանել զշինուածս եւ զարման,